

Anna Dunin-Dudkowska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

TŁUMACZENIE DYDAKTYCZNE W NAUCZANIU JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO

Słowa kluczowe: tłumaczenie dydaktyczne (pedagogiczne), ćwiczenia tłumaczeniowe (translatoryczne), badania kontrastywne

Artykuł przedstawia przegląd różnych stanowisk wobec zastosowania tłumaczenia dydaktycznego w nauczaniu jpjo. Obecnie dużą popularnością cieszy się podejście umiarkowane, oparte na założeniu, że należy stosować wszystkie techniki nauczania, które są skuteczne w nauczaniu języka obcego. Pomocą w przygotowaniu efektywnych ćwiczeń translatorycznych służą badania kontrastywne. Artykuł podaje zasady, jakich należy przestrzegać przy zastosowaniu technik tłumaczeniowych, przykładowe typy ćwiczeń translacyjnych oraz określa elementy systemu języka, których można uczyć za pomocą przekładu.

Tłumaczenie to wyrażenie w języku docelowym treści tekstu wyprodukowanego w języku źródłowym. Jego istotą jest wywołanie u odbiorcy takich samych reakcji, jakie oryginał wywołuje u odbiorcy tekstu oryginału (Nida 1964). Słowo „tłumaczenie” można rozumieć zarówno jako proces przekładu, jak i rezultat tego procesu, czyli przetłumaczony na inny język tekst. W języku polskim słowo „przekład” używane jest zwykle w odniesieniu do przekładu tekstów literackich, natomiast słowo „tłumaczenie” jest bardziej ogólne i może dotyczyć zarówno tłumaczenia ustnego, jak i pisemnego wszelkiego rodzaju tekstów. Dla naszych rozważań istotne jest odróżnienie tłumaczenia profesjonalnego (interpretacyjnego) od tłumaczenia dydaktycznego (pedagogicznego). Celem tłumacza zawodowego jest przekazanie zarówno znaczenia komunikatu poprzez elementy innego języka, jak i jego formy artystycznej. Celem tłumaczenia dydaktycznego (pedagogicznego) jest wykorzystanie przekładu do lepszego opanowania języka obcego w trakcie ogólnej nauki tego języka. Uważa się, że jest to test ogólnych kompetencji językowych. Obok rozmaitych ćwiczeń translatorycznych, tłumaczenie takie może także przybrać charakter eksplikatywny – nauczyciel tłumaczy uczniom treści, których nie mogą zrozumieć bez jego pomocy.

Od ponad stu lat toczą się spory dotyczące roli tłumaczenia dydaktycznego w nauce języków obcych. Od najdawniejszych czasów tłumaczenie było podstawową techniką pracy z uczniem. Z czasem pojawiły się głosy skrajnie przeciwnie, zachęcające do zatrudniania obcojęzycznych guwernantek, nieznających języka ojczystego studenta. XIX-wieczna nowoczesna metodyka, proponująca metody bezpośrednie (Maximilian Delphinus Berlitz, Wilhelm Viëtor¹) jednoznacznie zaprotestowała przeciwko wykorzystywaniu tłumaczenia międzyjęzykowego w nauczaniu języków obcych. Przekład uznawany był za sztukę dostępną jedynie dla biegłych użytkowników języka, zaś elementy tłumaczenia na wcześniejszych etapach nauki były uważane za zbędne i szkodliwe.

Innego zdania byli zwolennicy kompromisu metodycznego, którzy dopuszczali ograniczone zastosowanie tłumaczenia w dydaktyce (Sweet 1899). Harold Edward Palmer wskazał na tłumaczenie jako środek rozszyfrowywania znaczenia, który traktował jako najlepszą metodę semantyzacji. Jego słynna teza brzmi: „Wyłączenie tłumaczenia jako regularnego sposobu przekazywania jednostek jest nieekonomiczną i nienaturalną zasadą” (Palmer 1917). François Closset stwierdził, że tłumaczenie „może być korzystne jako środek wyraźniejszego ukazania istniejących często pomiędzy dwoma językami subtelnych różnic w obrazie świata, w strukturze zdania, w idiomatyce i w ogóle w możliwościach wyrażeniowych” (Closset 1965: 94). Ponadto tłumaczenie zalecane było jako metoda testowania.

W latach 40. w USA zapanowała metoda audio-lingwalna, propagująca *pattern drill*. Zalecano naukę języka bez odwoływania się do tłumaczenia, traktując je jako oddzielną sprawność. Argumentowano, że niewiele wyrazów jest w pełni ekwiwalentnych w jakichkolwiek dwóch językach, a uczący się, myśląc, że dwa wyrazy są ekwiwalentne, popełnia błędy (Lado 1964: 4). Przedstawiciele podejścia lingwistycznego obawiali się, że tłumaczenie wzmacnia interferencję języka ojczystego i może wywołać pomieszanie struktur języka ojczystego i języka obcego.

W latach 60. za częściowym stosowaniem tłumaczenia w dydaktyce opowiedział się m.in. John Cunnison Catford, który uważał, że tłumaczenie może być wykorzystywane do takich celów, jak: początkowa prezentacja znaczeń, utrwalenie materiału oraz testowanie postępów w nauce (Catford 1967: 125–146). Behawioryści twierdzili zaś, że tłumaczenie powinno być zakazane w początkowych etapach nauczania, ale na bardziej zaawansowanym poziomie jest ono ćwiczeniem niezwykle użytecznym (Girard 1962). Borys W. Bielajew twierdzi, że do tłumaczenia należy uciekać się wtedy, gdy uczący się nie może zrozumieć znaczenia obcojęzycznego w żaden inny sposób. Odrzuca jednak tłumaczenia jako metodę testowania (Bielajew 1969)².

¹ Wilhelm Viëtor stwierdził, że „Tłumaczenie jest sztuką, która szkołę nie obchodzi”. Poparł go w tym twierdzeniu O. Jespersen.

² Na temat różnych koncepcji por. także: P. Plusa 1986.

Obecnie coraz większą popularność zyskują metody kognitywne, których zwolennicy uważają, że języka ojczystego nie da się usunąć ze świadomości uczących się, zatem trzeba to zjawisko wyzyskać w nauczaniu języka obcego (Wyszyński 1983). Błędy językowe powstają głównie w tych miejscach systemu, które różnią się od języka ojczystego i te miejsca należy objąć intensywniejszymi ćwiczeniami (Smólska 1979: 202–209).

Umiarkowane stanowisko, reprezentowane przez metody komunikacyjne (Komorowska 2001), dopuszcza stosowanie języka ojczystego, jednak przy następujących założeniach:

- 1) warto na lekcji języka obcego przejść na język ojczysty, by:
 - zyskać na czasie i dogodnie objaśnić znaczenie słowa, którego objaśnienie w języku obcym trwałoby długo lub byłoby nieskuteczne;
 - zapewnić pełne zrozumienie istotnej informacji gramatycznej;
 - zapewnić skuteczne rozumienie przez wszystkich uczniów danej instrukcji;

- 2) podając informacje w języku ojczystym ucznia, warto potem odtworzyć je w języku obcym w formie tzw. „kanapki” (*sandwich form*);

- 3) należy unikać dosłownego tłumaczenia nowych wyrazów; powinny być wprowadzone i przećwiczone przed rozpoczęciem pracy z tekstem.

Zwolennikiem kompromisu jest także Franciszek Grucza, który uważa, że wszystkie skuteczne środki winny być dopuszczane w nauczaniu języków obcych. Za użyciem tłumaczenia głównie do semantyzacji języka przemawia także zasada ekonomiki nauczania (Grucza 1979).

Zarówno tłumaczenie na język obcy, jak i tłumaczenie z języka obcego prowadzi do „zderzenia” dwóch systemów językowych. Tłumaczenie na język obcy wymaga uruchomienia znajomości tego języka w zależności od wymogów określonego kontekstu czy sytuacji. Natomiast tłumaczenie na język ojczysty sprawdza zrozumienie znaczenia komunikatu wyrażonego w języku obcym. W kategoriach sprawności, w obydwu przypadkach jest to kompleksowa wiedza obejmująca umiejętność czytania i pisanie w odniesieniu do tekstów pisanych, a w przypadku mówienia – mówienia i rozumienia ze słuchu. Konieczna jest znajomość leksyki, fleksji, składni, stylistyki czy fonetyki. Błędy pojawiające się w tłumaczeniach pokazują trudności w przezwyciężeniu formalnych, funkcjonalnych i dystrybutywnych różnic pomiędzy środkami językowymi języka źródłowego i docelowego. Interferencja języków nie wynika ze stosowania ćwiczeń tłumaczeniowych na zajęciach języka obcego, lecz wprost przeciwnie, tłumaczenie pozwala ustalić punkty, w których jej wystąpienie jest prawdopodobne (Kaczmarek 1981).

Stosowanie ćwiczeń translacyjnych, niezależnie od poziomu nauczania, wymaga od studenta dużego wysiłku. Musi on dysponować pewnymi wiadomościami teoretycznymi i praktycznymi z zakresu lingwistyki kontrastywnej. Należy zatem włączyć do programu nauczania problematykę dotyczącą różnic mię-

dzy aktami komunikacji w aspekcie socjolingwistycznym, semantycznym i stylistycznym poszczególnych kategorii gramatycznych i leksyki. Nieco kontrowersji wśród metodyków budzi kierunek tłumaczenia. Wydaje się, że ćwiczenia translacyjne powinny na początku obejmować tłumaczenie na język ojczysty, a dopiero w drugiej kolejności na język obcy, jednak pełne zrozumienie intencji komunikatu w języku ojczystym znacznie ułatwia przekazanie jego sensu w języku obcym, nawet przy zastosowaniu uboższej formy tłumaczenia.

Ważnym pytaniem jest kwestia momentu wprowadzania ćwiczeń translatorskich w nauce języka polskiego. Biorąc pod uwagę naturalną skłonność uczącego się do tłumaczenia, należy rozpocząć takie ćwiczenia już w początkowym etapie nauki. Teksty do tłumaczenia dydaktycznego powinny charakteryzować się wysokim stopniem komunikatywności, co ułatwia i uatrakcyjnia pracę. Nie powinno się stosować wyizolowanych zdań, które wydają się studentowi nieprzydatne życiowo. Nie należy stosować tekstów zbyt trudnych. Bardzo ważna jest heurystyczna funkcja przekładu. Aleksander Prejbisz podkreśla, że tłumaczenia wykonywane przez ucznia pomagają mu lepiej opanować słownictwo i konstrukcje gramatyczne nabywanego języka, zwiększają jego sprawność we władaniu językiem ojczystym i pogłębiają wiedzę o nim, budzą poczucie językowe i kształcą precyzję w wyrażaniu myśli (Prejbisz 1979). Dokonywanie przekładu jest nie tylko ćwiczeniem, lecz także osiągnięciem studenta!

Wielką zaletą ćwiczeń translatorskich, jak mówi Anna Majkiewicz, jest uchwycenie implicytnych znaczeń tekstu, ujawnionych w przekładzie oraz atrakcyjne uwypuklenie różnic kulturowych, poznawanie *lingua kultur* danych narodów. „Praca z tekstami autentycznymi przyczynia się według badaczki do szybszej i efektywniejszej kontroli umiejętności rozumienia języka, a tym samym staje się środkiem rozwijania kompetencji językowych” (Majkiewicz 2007).

Czego zatem chcemy uczyć poprzez zastosowanie ćwiczeń translacyjnych w nauce jppo? Obok wymienionego już aspektu kulturowego, ćwiczenia tłumaczeniowe stosuje się do nauczania leksyki, zarówno semantyzacji znaczeń, jak i utrwalania nabytego słownictwa. Cenne są w tym zakresie ćwiczenia z użyciem homonimii i polisemii: we fleksji – *dam* (*dać* i *damy*), w słowotwórstwie – *ranny* (*zraniony* i *o poranku*), w słownictwie – *bal* (*przyjęcie* i *kłoda*), a także składni, np. *zdrada przyjaciela*, antonimów (*dobry* – *zły*), przekład związany z polimorfią i paronią (Tomaszkiewicz 2007).

Umiejętne wykorzystanie ćwiczeń tłumaczeniowych może być także pomocne w nauczaniu gramatyki. Wskazanie różnic systemowych dwóch języków pomaga, zwłaszcza starszym uczniom, uniknąć popełniania określonych błędów. Translacja w nauczaniu gramatyki może także przyjąć formę ćwiczeń automatyzujących, stosowanych po zapoznaniu studenta z wybraną strukturą gramatyczną i w oparciu o znane słownictwo.

Ćwiczenia tłumaczeniowe pomagają również w rozwijaniu wszystkich sprawności językowych. W przypadku czytania ze zrozumieniem może to być streszczenie w języku ojczystym tekstu przeczytanego w języku obcym. Tłumaczenie tekstów czy ich fragmentów, jak również porównywanie różnych tłumaczeń tych samych tekstów może okazać się bardzo pomocne w kształceniu sprawności pisania. Zastosowanie tłumaczenia konsekwentnego czy symultanicznego przyczynia się do rozwijania sprawności rozumienia ze słuchu i mówienia³.

Należy również wspomnieć o wykorzystaniu przekładu do testowania, zarówno w sposób pisemny, jak i ustny. Nauczyciel ma tu do dyspozycji całą gamę ćwiczeń, od tłumaczenia pojedynczych słów i zdań do tłumaczenia całych tekstów. Należy jednak pamiętać, aby testować tylko materiał wcześniej omówiony na zajęciach i unikać oceny artystycznych osiągnięć ucznia.

Na całym świecie następuje powolna rehabilitacja przekładu dydaktycznego. Wyeliminowanie języka ojczystego z nauczania języka obcego uważane jest za poważny błąd dydaktyczny. Tłumaczenie nie jest już uważane za zło konieczne, lecz za środek prowadzący do lepszego opanowania języka obcego (Pieńkos 2003). Należy jednak stosować go w sytuacji, gdy uczymy grupę jednorodną językowo oraz gdy jako nauczyciele dysponujemy dobrą znajomością języka ojczystego studentów.

BIBLIOGRAFIA

- Bielajew B. W., 1969, *Zarys psychologii nauczania języków obcych*, Warszawa.
- Catford J. C., 1967, *Translation and Language Teaching*, [w:] *Linguistic Theories and Their Application*, Strasbourg.
- Closset F., 1965, *Didaktik des neusprachlichen Unterrichts*, München.
- Girard R., 1962, *Linguistic Theories and Their Applications*, Baltimore.
- Grucza F., 1979, *Nauczanie języków obcych a tłumaczenie*, [w:] *Polska myśl glottodydaktyczna*, red. F. Grucza, Warszawa, s. 314–326.
- Kaczmarek P., 1981, *Tłumaczenie i interferencja w procesie dydaktycznym*, [w:] *Glottodydaktyka a translatoryka*, red. F. Grucza, Warszawa, s. 141–162.
- Komorowska H., 2001, *Język ojczysty a język obcy na lekcji*, [w:] *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa.
- Lado R., 1964, *Language Teaching. A Scientific Approach*, New York–San Francisco–Toronto–London.
- Majkiewicz A., 2007, *Wybrane zagadnienia przekładu i ich użyteczność w glottodydaktyce*, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. J. Tambor, A. Achtełlik, Katowice, s. 254–263.
- Nida E., 1964, *Towards the Science of Translating*, Leiden.
- Palmer H. E., 1917, *The Scientific Study and Teaching of Language*, London.

³ Por. prezentację ćwiczeń translatorycznych na zajęciach w CJKP UMCS w Lublinie (Przechodzka 2004).

- Pieńkos J., 2003, *Rola przekładu w dydaktyce języków obcych*, [w:] tegoż, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Warszawa, s. 331–338.
- Płusa P., 1986, *Tłumaczenie w dydaktyce a dydaktyka tłumaczenia*, [w:] *Problemy translatoryki i dydaktyki translatorycznej*, Warszawa.
- Prejbisz A., 1979, *Rola tłumaczenia w nauczaniu języków obcych*, [w:] *Polska myśl glottodydaktyczna*, red. F. Grucza, Warszawa, s. 357–376.
- Przechodzka G., 2004, *Ćwiczenia translacyjne jako jedna z technik wspomagających nauczanie języka polskiego jako obcego*, [w:] *Opisywanie, rozwijanie i testowanie znajomości języka polskiego jako obcego*, red. A. Seretny, W. Martyniuk, E. Lipińska, Kraków, s. 53–60.
- Smólska J., 1979, *Współczesne tendencje w metodyce nauczania języków obcych*, [w:] *Polska myśl glottodydaktyczna*, red. F. Grucza, Warszawa.
- Sweet H., 1899, *The Practical Study of Languages*, London.
- Tomaszkiewicz T., 2007, *Zastosowanie przekładu w procesie nauczania*, [w:] *Metodyka nauczania języków obcych w Polsce (1957–2007)*, „Języki Obce w Szkole”, nr 3.
- Wyzyński J., 1983, *Funkcje tłumaczenia jako środka w procesie nauczania*, „Języki Obce w Szkole”, nr 2.

Summary

The article presents a review of different attitudes towards the application of pedagogic translation in teaching Polish to foreigners. The moderate attitude towards pedagogic translation, which is based on the assumption that we should adopt all techniques that prove effective in foreign language acquisition, seems to be prevailing in language pedagogy nowadays. Contrastive studies are helpful while creating translation exercises. The article presents principles of the translation techniques, exemplary types of translation exercises and a list of elements of the language system that can be taught by means of translation.